

„Ad imaginem Dei”

Hans Belting: *A hiteles kép* (*Képviták mint hitviták*)

„Messze van az igazságtól az utánzóművészet, azt hiszem, s éppen amiatt másol le mindent, mert oly keveset fog föl az egyes dolgokból, csupán az árnyképét.” E szavakkal okítja a bábáskodó Szókratész ifjú beszélgetőtársát, Glaukónt az *ideák, valódi dolgok és műalkotások* hierarchikus-analogikus viszonyáról Platón *Államának* sokat idézett tizedik könyvében. Mint tudjuk, e szöveg helyen Szókratész (vagy még inkább az őt dialogikus-retorikus szituációban beszéltető Platón) igencsak becsmérően nyilatkozik az ideák másolataként értett valós dolgokat utánzó - s így a valódi ideáktól már kétszeres távolságra lévő - műalkotásokról. Talán nem tekinthető túlzásnak az a megállapítás sem, miszerint: a képek ontológiai státuszára vonatkozó platóni kritika kitörölhetetlen nyomot hagyott az „ember alkotta képmások” hitelességéről szóló nyugati gondolkodás hagyományában. Csak úgy, mint a képekre vonatkozó reflexiók egy másik - a platóni metafizika „árnyképekkel” szembeni gyanakvásánál jóval korábbi - történeti előzménye is, nevezetesen az Ószövetség második mózesi könyvében olvasható isteni parancsolat, amely a faragott bálványképek imádását hivatott tiltani. Az Isten által kinyilatkoztatott törvény tartalmát, a kinyilatkoztatás körülménye is nyomtatékosítja: „Mózes [ugyanis] azt követően kapta meg a törvénytáblákat a Szináj hegyén, hogy megtagadtatott tőle Isten színelátása.” (237) Amint azt Mózes könyvében is olvashatjuk: „Orcámat azonban nem láthatod, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon (2Móz 33,20).” Ugyanakkor az „Isten orcájának” közvetlen láthatóságától megfosztott ember „a *Terem-*

tés könyvének híres passzusa szerint [...] »Isten képére teremtetett«, amit lehetett úgy is érteni, hogy az ember arcán képződött le az »Isten képével« való »hasonlatosság“. (160) E hasonlatosság végső és megmásíthatatlan kötelékét Jézus Krisztus kettős - valóságos isteni és valóságos emberi - személye pecsételi meg.

Hans Belting *A hiteles kép* című 2005-ben megjelent műve - amely az Atlantisz Kiadó körütekintő szerkesztői, valamint Hidas Zoltán gondos fordítói munkásságának köszönhetően immáron magyar nyelven is hozzáférhető - a *kép-test-médiám* hármas fogatú problémaköre felől közelíti meg a Krisztus-misztérium képméleti és (kép)teológiai konfliktusát. A könyv „az európai képkultúra vallási gyökereinek és örökölt problémáinak” áttekintéséhez kíván hozzájárulni, ugyanis Belting sarkos megállapítása szerint: „[a] vallásalapító végső soron ábrázolhatatlan teste az európai képfogalom olyan dilemmáját eredményezte, amely még a szekularizált kultúrában is tovább él” (313). Ennek szellemében a könyv bevezetője napjaink *technicizált-médializált* kultúrájának képgyakorlatát elemzi a *képimádat (idolátria)* és a *képrombolás (ikonoklasmus)* szélsőértékei között, hangsúlyozva ezek szoros kapcsolatát a *hiteles kép* klasszikus teológiai és egyben politikai nehézségeivel. Mindez összecseng a társadalomtudósok által a „vallás visszatéréseként” diagnosztizált legújabbkori tapasztalatával (lásd Jürgen Habermas idevonatkozó megállapításait, vagy Gianni Vattimo és Jacques Derrida könyvét e témában). Noha elhamarkodott volna e tendenciát a különböző vallási fundamentalizmusok és integrizmusok megerősödésére és fokozódó jelenlétére redukálni, mégis elgondolkodtató, hogy „az iszlám [vagy még inkább az iszlám nevében munkálkodó geopolitikai ér-

dekcsoportok] médiapolitikája sem más, mint a mi médiahasználatunk szubverzív, saját célokhoz igazított alkalmazása" (38). Világos tehát, hogy a képek mentén zajló háborúk mögött sok esetben mindmáig ideológiai és politikai-teológiai érdekek feszülnek egymásnak; ekként a *Képviták mint hitviták* alcím nem csupán egy problémátörténeti vizsgálódás programjára, de egyszersmind a képhasználati rítusok és a mögötük munkálkodó rejtett vágyak és indítékok szoros összefüggéseire is utalhat.

E viták legelevenebb és máig is meghatározó gyűjtőpontjai a Krisztus istenemberi személye körüli filozófiai és teológiai polémiákban gyökereznek, mely összetűzések nem mellesleg a képek megítélésének szempontjából is jelentős tanulságokkal szolgálnak. Az ókori viták középpontjában az a kérdés állt: volt-e egyáltalán Jézusnak valóságos emberi teste? „Ha ugyanis volt, akkor antik felfogás szerint nem lehetett más, mint ember, éppen ezért pedig nem lehetett Isten. Ha viszont Isten volt, akkor nem élhetett hűsvér testben, hanem csak látszólagos és megjelenő teste lehetett, amelyben az istenek szoktak az emberek közé vegyülni.” (132) A „kettős természet” tana és a Szentháromságban jelenlévő három isteni személy egylényegűségét alátámasztó „oszthatatlanság” fogalma (Boethius), úgy tűnik, hatásosnak bizonyult az ellenérvekkel szemben. A valódi probléma azonban ott adódott, hogy e fogalmilag rögzült evidencia - miszerint Jézus egyszerre volt halandó testtel és egyben halhatatlan isteni természettel bíró személy - miként fejezhető ki képekben. „A görög teológusok olyan fogalmat alkalmaztak e személyre [*proszópon*], amely eredetileg arcot és maszkot egyaránt jelentett, latin kollégáik azonban a *personát* kizárólag »maszk« jelentésben ismerték, az arca pedig más fogalmakat hasz-

náltak.” (62) Míg tehát „a görögök-nél az arc »kitüntetett médiumnak« számított filozófiai kérdések feltevéséhez”, és úgy gondolták, hogy a „művészi-mesterséges álarcok [...] nem elfedték a színész arcát, hanem a színész arcává váltak”, addig a rómaiak szerint a „*persona* szóval jelölt maszk [...] elfedi a színész arcát, aki a beszédével hat” (106–107). Belting meggyőzően mutatja be, hogy ez a látszólag jelentéktelennek tűnő etimológiai fordulat döntő módon befolyásolta a krisztusi test ábrázolására vonatkozó képi praxist. Nem is szólva arról a körülményről, miként tevődött át a hangsúly a görög *proszópon* kifejezésben rejlő optikai jelentésmezőről (az arc mint a másik „tekintetének a tárgya”) a *persona* szóban található vokatív (*personare*: „keresztülhangzás”) tartalomra. Az „ige meghallásának” sokértelmű toposza, az iszlám és keresztény vallási tradíciók képfelfogásai közötti áthidalhatatlan különbözőség, és a végső soron ábrázolhatatlan Isten szavának elsőbbséget tulajdonító - s így a hűtlen képmások lealacsonyításához makacsul ragaszkodó - zsidó képteológiák mind erre a különbségtevésre hivatkoznak. Ezt a differenciát a nyugati válástörténetben legutóbb a reformáció korában zajló képviták újították meg, ám ezeket sokkal inkább a Gutenberg-féle könyvnyomtatás révén előállt újfajta kulturális változás motiválta. „Luther korában a fordulat előidézője a könyvnyomtatás médiaforradalma, amely minden hatalmat és minden hitet a szóra összpontosít, a képektől pedig, amelyek egészen addig nyilvános médiumokként gyakoroltak hatalmat, elragadja a monopóliumot. A szó, amely a kereszténységben mindig is az isteni kinyilatkoztatás hordozójaként élvezett tiszteletet, a nyomtatás új médiakultúrájában egyenesen fétissé válik [...]” (233) A reformáció elkötelezett teológusai a képeknek a szavakkal (vagy helye-

sebben szólva a jelekkel) szembeni elsőbbségét azzal a fentebb már említett érveléssel támasztották alá, miszerint az *Őszövétségben* „egy képeken ábrázolhatatlan és testetlen Isten kizárólag a hangjával nyilatkozta ki magát” (223).

A *hiteles kép* azonban a távlatos problémátörténeti elemzéseket mindvégig konkrét művészek (Dürer, Tiziano, Zurburán stb.) alkotásain és a művészettörténet idevágó dokumentumain keresztül világítja át, minek révén Belting munkája nem csupán a művészettörténet-írás korszaka *előtti* és *utáni* képi reflexiókhoz igyekszik hozzájárulni, hanem egyúttal a képek előállítását és befogadását motiváló antropológiai szempontok megértéséhez is. (*Atlantisz, Budapest, 2009*)

Miklós-völgyi Zsolt

Tudás, vágy

Villányi László: *Mondja édesanyám*

„unokatesvérem szovjet katona
néhány órát Győrben időzik
a Vagonyyár előtt várja nővéremet
aki a nyakába ugrik
s az emberek nem értik
mit keres egy magyar lány a szovjet
katona nyakában”

Villányi László *Mondja édesanyám* című kötetének háttérében egyfajta *oral history*-t sejt az olvasó. Ezeket a szövegeket a család személyes történeteinek történelemtől való átélése, ugyanakkor pedig az anya egész életén át folyó elbeszéléseiből építkező önértelmezés vágya hatja át. Az életére visszatekintő anya és az ő emlékeit felidéző fiú alakjának egymásra vetülése, a női és férfi princípium szüntelen egymásba fordulása szinte mindvégig két elbeszélő szimultán jelenlétét

sugallja. A fontossá (vagyis elbeszélésre, megőrzésre érdemessé) azonban mégsem az ukrán határ által kettészakított család történelmi traumáinak élményszerű, szubjektív elbeszélése teszi az eseményeket, hanem az emberi sors(ok) titokszerű *nyitottsága*. Egy-egy kiragadott jelenet, érzés, mélyre ivódott mondat töredékszerű megidézése, erős érzékisége – éppen a pontosság által – képes a kontextusként értelmezett történelem megidézésére is. Az egyik versben ezt olvassuk: „édesanyámról és róla sok hasonlót mondanak a csillagok / egy kitétel azonban pontosan megegyezik / elme egy fontos dolog mellett”. A kötet nem csak az apró részleteket őrzi meg a felidézés és újramondás gesztusában, hanem az anya személye is tovább él, átmentődik általuk valamilyen képpen a fiúba. A személyes élet apró eseményei értelmezik az elmúlt század absztrakt történelmét (a Szentmártonon áthajtott zsidó deportáltak látványától a beregszászi nagyszülőkhöz). Az anya és a felnőtt férfi kirajzolódó harmonikus viszonyának azonban fontos része, hogy az anya is önmagára ismer fia sorsának megoldatlanságaiban. Ugyanakkor mindezt sajátos fénytörésbe helyezi az asszony haldoklását kísérő búcsúzkodás sorsszerű ténye, amit Villányi László beleszó az amúgy sem kronologikus fragmentumok rendjébe. A különböző rokonsági fokban kötődő hősök figurái, a családi krónika apró epizódjai az olvasás során szinte beleolvadnak az anya alakjába, s így *egyetlen* örökségként bíztatnak a fiúra, aki bár a részletek precíz ismeretében őrzi őket, de az olvasótól még akkor sem várja el a pontos családismertet, amikor bizonyos szaklatat többször is feleml (pl. a '68-as Prágából szovjet katonaként Győrbe érkező unokatesvér alakját, vagy a háború elől Németországba menekülő szülők ottani életét és visszatérését 1945-ben).